

TEACHERS 'RIGHTS AND OBLIGATIONS BY LAW PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION, ORDINANCE № 12 ON THE STATUS AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS, DIRECTORS AND OTHER PEDAGOGICAL SPECIALISTS AND THE ORDINANCE FOR INCLUSIVE EDUCATION

Natalia I. Vitanova

ABSTRACT: This article presents the views of the legislator on the rights and obligations of the contemporary Bulgarian teacher in the context of the new Preschool and School Education Law in force since 1 August 2016, Ordinance No. 12 of 01.09.2016 on the status and professional development of teachers, directors and other pedagogical specialists and Ordinance on inclusive education.

KEYWORDS: teachers rights, obligations, pre-school and school education law.

Изследването е финансирано по проект № РД-08-82/03.02.2017 г. от параграф на фонд „Научни изследвания” на ШУ „Епископ Константин Преславски.

Да се откажеш от свободата, означава да се откажеш от достойнството си като човек, от човешките права и дори от своите задължения.
Жан-Жак Русо

На прага на третото хилядолетие човечеството стига до линия, отвъд която е ноосферата – сферата на духа и разума. Съвременните реалности свидетелстват, че бъдещето на света в голяма степен зависи от възможностите на човешкия интелект. Ето защо просветените и постоянно усвояващите нови знания хора, способни творчески да възприемат и решават жизнени проблеми, рано или късно се оказват проспериращи. За да се предотврати духовната катастрофа, е необходимо човечеството да осъзнае онези важни сфери, развитието на които да позволи да се преодолее опасният разрыв между човешката мощ и мъдрост, огромните технически възможности и „жалък” морал, между обективните знания и предразсъдъците. Днес, както никога, се осъзнава голямата отговорност на обществото за образованието на новата генерация. Реформите в образованието имат за цел да използват всички възможности и всички ресурси, за да се повиши ефективността на образователно-възпитателния процес (днес не всички педагогически ресурси се използват в сферата на образованието).

През последните двадесет години в цяла Европа, в това число и в България, се акцентира върху качеството на образованието, по-специално „увеличаване на капацитета за новаторско (иновативно) обучение и засилване на професионализацията на учителите. Това поставя нови изисквания пред учителите – увеличаване на отговорностите им, разширяване на задълженията им и, в по-общ план, промяна на условията им на труд и на техния статут” (<http://www.eurydice.org>).

Успехите на една институция се детерминират от точното определяне и изпълнение на правата и задълженията на членовете на тази институция. Това твърдение важи за всяка организация, включително и за училището. Правата и задълженията се предявяват от законодателя и те се отнасят до всички участници в образователно-възпитателния процес.

Правата са „узаконена от държавата възможност, свобода на човека да постъпва според нуждите и желанията си” (Български тълковен речник, 1976:711). Правата са тези, които легитимират свободата, а задълженията предпоставят тази свобода. Правата представляват съвкупност от споразумения между членовете на обществото, които определят по отношение на кого и при какви условия членовете на обществото могат да действат, ръководейки се от своята воля, задават границите на човешката свобода и автономия, независимостта на човека спрямо държавата, неговите действия в икономическата, социалната и духовната сфера. Те не съществуват сами по себе си, а винаги съществуват в обществото. Те не са универсални, а са различни в различните общества. Правата предполагат и отговорности (задължения), които са гарантирана от държавата мяра, определяща допустимото и приемливото, желателното поведение на човека, обективно обусловено от потребността за съществуване и развитие на другите хора. Те са бариера на пътя на произвола, хаоса и на всичко, което пречи на нормалното развитие на обществото. Правата не могат да съществуват без задълженията. Задълженията са вътрешен източник за движение, реализация и развитие на правата на човека. Правата от своя страна са вътрешен източник за реализация на задълженията. Правата и задълженията регулират стандартите на социалното и индивидуалното поведение. Правата се обуславят от йерархична система от ценности и са вторични по отношение на нея. Обществото дава права на своите членове при определени условия, които трябва да се спазват и изпълняват. Правата не са неотменно качество на човека, те се дават и се отнемат.

Правата и задълженията на съвременните учители са регламентирани от законодателя в Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО), обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015, в сила от 1 август 2016 година, глава единадесета – Учители, директори и други педагогически специалисти, раздел II – Права и задължения, и са императивни за всички учители.

Задълженията на учителите, предвидени в сега действащия закон, според чл.219, ал (2) са:

1. да осъществяват обучение и възпитание на децата и учениците в съответствие с държавните образователни стандарти;
2. да опазват живота и здравето на децата и учениците по време на образователния процес и на други дейности, организирани от институцията;
3. да зачитат правата и достойнството на децата, учениците и другите участници в предучилищното и училищното образование и да сътрудничат и партнират със заинтересованите страни;
4. да поддържат и повишават квалификацията си съобразно политиките за организационно развитие на съответната институция и специфичните потребности на децата и учениците, с които работят с цел одобряване качеството на образованието им. В същия смисъл е и ал. (3), от чл. 221, който конкретизира честотата на квалификационната дейност – педагогическите специалисти са длъжни ежегодно да повишават квалификацията си с цел подобряване качеството на работата им и повишаване резултатите и качеството на подготовка на децата и учениците.

(3) На педагогическите специалисти се дължи почит и уважение от учениците, родителите, административните органи и обществеността.

Не е ясно поради какво причини законодателят предписва в този раздел, че учениците, родителите, административните органи и обществеността дължат почит и уважение към учителите. От една страна, правата се свързват най-вече със свободата, а задълженията/отговорностите с принудата. Необходимо е да се направи едно терминологично уточнение, като се разграничат термините „принуда“ и „уважение“/„авторитет“. Докато принудата е насочена към волята и ограничава намеренията, а по този начин и свободата на даден човек, то уважението/авторитетът предполага воля за признание, т.е. уважението/авторитетът не може да бъде постигнат насила, дори е опасно да се предявяват претенции за уважение/авторитет, защото това може да доведе до тоталната му загуба. По своята същност уважението/авторитетът може да съществува само тогава, когато има отделна личност или група хора, които го признават. Той предполага и взаимно доверие. В този контекст трудно може да се дефинира право или задължение е предписаното от законодателя в ал.(3). По-скоро може да се определи като задължение на учениците и останалите визирани

общности. По този начин законодателят ясно и категорично декларира, че останалите участници в образователно-възпитателния процес дължат уважение на учителите. Вероятно присъствието на този текст, точно в този раздел, е породено от тревожната и станала вече симптоматична за българското училище агресия на ученици и родители към представители на учителската колегия. По презумпция може да се приеме, че този текст цели и превенция на неприемливото поведение на визираните две общности.

Според ЗУПО на учителите **се забранява:**

- да извършват срещу заплащане обучение или подкрепа на деца и ученици, с които работи в детската градина или в училището, ако това заплащане е от името и за сметка на децата и учениците, включително със средства от училищното настоятелство (ЗУПО,чл.220, ал (1));

- да участва при изготвяне и оценяване на изпитни материали и да извършва проверка и оценка на изпитни работи, ако е подготвял ученици за явяването им на съответния изпит срещу заплащане, ако това заплащане е от името и за сметка на децата и учениците (ЗУПО,чл.220, ал (2));

Като **специфични задължения** на учителите могат да се открият следните:

- в едномесечен срок от началото на всяка учебна година педагогическият специалист подава пред работодателя си писмена декларация относно обстоятелството дали срещу заплащане от името и за сметка на децата и учениците през предходната учебна година е извършвал обучение или подкрепа на деца и ученици и че това не са били деца и ученици, с които педагогическият специалист е работил в детската градина или училището в същия период (ЗУПО,чл.220, ал (3));

- преди включването в дейности по ал. 2 (чл. 220) педагогическият специалист подава декларация, че не е подготвял ученици за явяването им на съответния изпит срещу заплащане от тях или от родителите им (ЗУПО,чл.220, ал (4)).

Законодателят постановява (ЗУПО, чл.220, ал.(5)), че при установяване нарушение на ал. 1 и 2, както и в случаите на неподаване на декларацията по ал. 3 или при подаване на декларация с невярно съдържание педагогическите специалисти носят дисциплинарна отговорност по реда на Кодекса на труда.

Първото впечатление по отношение на задълженията на учителите според Новия закон е стремежът на законодателя да минимизира задълженията на учителската колегия. Но това е само привидно и илюзорно. Поради липсата на правилник, който да конкретизира изпълнението на закона, някои от задълженията на учителите са заложили в Наредба №12 на МОН за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти, обн. - ДВ, бр. 75 от 27.09.2016 г., в сила от 27.09.2016 г. В Наредба №12 задълженията са дефинирани като функции. Първото значение на термина „функция“ според тълковния речник е „професионално или друго **задължение**, поле на дейност; предназначение, длъжност, роля“ (technik.info), т.е. функциите на учителите предписани в наредбата следва да се тълкуват като задължения. По смисъла на Наредба №12 функциите на учителите най-общо са „свързани с подготовка, организиране и провеждане на обучението, възпитанието, социализацията и подкрепата на децата и учениците в институциите в системата на предучилищното и училищното образование“ (Наредба №12, чл. 3, ал (1)). В контекста на Наредба №12 съобразно длъжността, която заема в училище – "учител", "старши учител" и "главен учител" законодателят предпоставя следните задължения:

- **длъжността „учител“** според чл. 4, ал. (1) се свързва със следните функции: планиране на образователния процес и/или на дейностите по самоподготовка, организиран отход, физическа активност и занимания по интереси при отчитане на възрастовите, индивидуалните възможности и особености и специални образователни потребности на децата и учениците, както и на възможностите за развитието им; организиране и провеждане на образователния процес, на самоподготовката, организиран отход, физическата активност и заниманията по интереси на учениците, използване на ефективни методи на обучение, на информационните и комуникационните технологии, създаване и поддържане на стимулираща и подкрепяща образователна среда и позитивна дисциплина, които насърчават развитието на децата или на учениците, на коректни взаимоотношения, конструктивно общуване и сътрудничество както

между учител и децата/учениците и между самите деца/ученици, така и между учител и родител; оценяване напредъка на децата или на учениците и на степента на усвояване на предвидените компетентности, насърчаване на постиженията или оказване на необходимата подкрепа и съдействие за пълноценното им интегриране в образователната и социалната среда съобразно специфичните им потребности; сътрудничество и участие в екипи за подкрепа на личностното развитие на децата и учениците съвместно с други педагогически специалисти, взаимодействие с други институции и организации за осъществяване на подкрепа за личностно развитие на децата или на учениците; контролиране, насърчаване и отчитане участието на децата или на учениците в образователния процес и своевременно информиране на класния ръководител за допуснати отсъствия и възникнало проблемно поведение с цел набелязване на мерки за преодоляване; отговорност за живота и здравето на децата и учениците както по време на образователния процес в педагогическа ситуация или в учебен час, така и по време на организирания допълнителни дейности или занимания по интереси; участие в провеждането на национално външно оценяване, държавни зрелостни изпити и държавни изпити за придобиване на професионална квалификация - по теория и практика на професията, като квестори, оценители, консултанти и др.; участие в оценяването и избор на подходящи познавателни книжки или учебни помагала, на учебник или на учебен комплект по преподавания учебен предмет, отчитайки спецификата на групата или класа (ЗПУО, 2016).

• Според чл. 5, освен чрез функциите по чл. 4, ал. 1 - 4 **"старшият учител"**, изпълнява следните специфични задължения: 1. провежда вътрешноинституционалната квалификация: а) по съответните учебен предмет, модул или образователни направления в детската градина; б) планира, организира и провежда методическа дейност на помощник-възпитателите в детската градина; 2. участва в: а) подготовката на изпитни материали: тестове, задачи, задания и критерии за оценяване на знанията и уменията на учениците по съответния учебен предмет или модул; б) диагностиката и оценката на резултатите на децата и на учениците, напредъка и необходимостта от допълнителна работа; в) провеждането на външно оценяване и държавни зрелостни изпити; г) провеждането на училищен кръг на олимпиади, конкурси, състезания и други извънкласни форми и дейности; 3. обобщава и анализира резултатите, получени от: а) проследяването на постиженията на децата по възрастови групи; б) оценяването на входното и изходното равнище и/или от външно оценяване по съответния учебен предмет или модул на ниво клас (ЗПУО, 2016).

• На **"главния учител"** законодателят предписва следните функции: подпомага разработването на стратегията за развитие на институцията с актуализирането ѝ и с отчитането на изпълнението ѝ; планира вътрешноинституционалната квалификация чрез участие в подготовката на план за квалификационната дейност като част от годишния план за дейността на институцията, организира и координира методическата дейност; организира и координира обмяната на добри практики в училището, ориентирани към повишаване качеството на обучение и прилагането на интерактивни методи за работа с децата и учениците; участва в подготовката и провеждането на дейностите, свързани с: а) националното външно оценяване и държавните зрелостни изпити в училището; б) обобщаването на резултатите от националното външно оценяване и от държавните зрелостни изпити за училището; в) олимпиади, състезания, конкурси, пленери и други извънкласни форми и дейности, когато областен или национален кръг се провежда в съответното училище; консултира лицата, заемащи длъжността „учител" и длъжността „старши учител" в училището, при оценяването на индивидуалните потребности и на напредъка на децата и учениците; подпомага и консултира лицата, заемащи длъжността „учител" и длъжността „старши учител", по отношение на самооценяването в процеса на атестиране и диференцирано заплащане (ЗПУО, 2016).

Освен изброените по-горе задължения, предявени от законодателя, **„старши учител" и „главен учител"** имат и функции, свързани с: 1. наставничество: а) за подпомагане на новоназначени учители и оказване на методическа подкрепа за ефективно включване в образователния процес, мотивиране за професионално усъвършенстване и кариерно развитие като наставник; б) чрез ръководене на самостоятелното участие в образователния процес на „стажант-учители" като „учител-наставник"; в) за осъществяване на методическа и организационна подкрепа на учители при ниска оценка в резултат на атестирането; 2. консултиране и подпомагане на лицата, заемащи длъжност „учител", с цел кариерното им

развитие; 3. разработването на училищните учебни планове, учебни програми, иновативни и авторски програмни системи в случаите, предвидени в държавните образователни стандарти; 4. организиране и координиране на дейности по разработване на проекти и участие в изпълнението им (чл. 7, ЗПУО, 2016).

Както в ЗНП (1991), така и в ЗУПО (2016), на учителя, който е и **класен ръководител**, законодателят предписва следните функции: 1. формиране на умения за работа в екип и за изграждане на позитивен организационен климат, като поощряват уменията на учениците за общуване и за интегриране в училищната и социалната среда; 2. подкрепа на ученическото самоуправление чрез включване в дейности по изготвянето на: а) план за часа на класа с теми от глобалното, гражданското, здравното и интеркултурното образование, за кариерното им ориентиране и др.; б) правила за поведението на паралелката, съобразени с Етичния кодекс на училищната общност съвместно с учениците; 3. своевременното информирание на родителите за: а) програмната система, по която работи детската градина, или училищният учебен план, по който се провежда обучението в училището, седмичното разписание и възможностите за избор на допълнителни форми на педагогическо взаимодействие или на занимания по интереси; б) успеха и развитието на децата им в процеса на обучение, възпитание и социализация, за спазването на правилата в училището и на Етичния кодекс с цел приобщаване към училищната общност; в) възможностите и формите за обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие на детето или ученика, за определения график на допълнителното обучение и на допълнителните консултации по учебни предмети, за предлаганите занимания по интереси; г) допуснати отсъствия и възникнало проблемно поведение с цел набелязване на мерки за преодоляване; 4. консултиране на учениците и на родителите по въпроси, свързани с кариерното ориентиране, с оглед осигуряването на подходяща среда за максимално развитие на заложбите и на уменията им; 5. правят мотивирано писмено предложение до директора на училището за налагането на санкция „забележка“ или „преместване в друга паралелка на същото училище“ на ученик във връзка с неизпълнение на задълженията му и за преодоляване на проблемно поведение; 6. спазват изискванията за оформяне и съхранение на документите на групата или паралелката (чл. 8, ЗПУО, 2016).

За първи път в Закона за предучилищното и училищното образование, в чл. 40, законодателят дефинира задълженията на учителя наставник, който ръководи практическата подготовка на стажант-учителя", като той: (1) 1. представя годишното тематично разпределение по образователни направления на учебния предмет (учебни предмети) или модул; 2. показва различни видове педагогически ситуации или уроци; 3. консултира при планирането, разработването на урока или на педагогическата ситуация, като съблюдава спазването на програмната система или на учебната програма, одобрява го и помага за осъществяването му; 4. запознава с характеристиката на групите или на паралелките, в които самостоятелно ще провежда образователен процес, и подпомага адаптацията му; 5. подпомага по отношение мястото на тема или методичната единица, формирането на целите, разработването на структурата на урока или на педагогическата ситуация, в аргументирането на избора на методи и техники на преподаването и контролира работата му; 6. демонстрира/използва интерактивни и иновативни методи на преподаване и на педагогическо взаимодействие; 7. насочва при избор на техники за мотивиране и поощрение и на критерии за оценяване напредъка на децата или на учениците; 8. запознава с документите на институцията и изискванията за работа с нея; 9. стимулира участието в обсъждането при анализа на наблюдаваните уроци или на педагогически ситуации; 10. подкрепя в подготовката, организирането и провеждането на родителска среща и на индивидуални консултации с родители; 11. представя на членовете на педагогическия съвет, запознава го с функциите както на педагогическия, така и на обществения съвет и на училищното настоятелство; 12. контролира изпълнението на поставените задачи, дава практически съвети по време на работа и оценява качеството на изпълнението; 13. вписва в дневника за практическата подготовка по чл. 39, ал. 4 оценките за изпълнението на възложените задачи, препоръките и постигнатия напредък и го заверява; 14. поддържа връзка с обучаващата институция чрез определения преподавател от висшето училище, като дава аргументирано мнение и оценка за работата на стажант-учителя по време на педагогическата практика. В срок до 15 работни дни след приключването на практическата подготовка „учителят наставник“ с доклад уведомява

преподавателя от висшето училище за резултатите от работата си със стажант-учителя и учителя, за неговия напредък или проблеми, като прави и конкретни препоръки и предложения. Докладът се съгласува предварително с директора на детската градина или на училището. (4) С оглед постигане на ефективност при провеждането на практическата подготовка, без това да нарушава образователния процес, един учител наставник може да ръководи не повече от двама стажант-учители (ЗПУО, 2016).

Според ЗПУО на децата и учениците следва да се осигури подкрепа на личностното развитие. Подкрепата е обща и допълнителна и тя се реализира от специално формиран екип., който според чл. 189 - 1. идентифицира силните страни на детето или ученика, затрудненията, свързани с развитието, обучението и поведението му, както и причините за тяхното възникване; 2. извършва оценка на индивидуалните потребности на детето или ученика; 3. изготвя и реализира план за подкрепа; 4. извършва наблюдение и оценка за развитие на всеки конкретен случай; 5. изпълнява и други функции, предвидени в държавния образователен стандарт за приобщаващото образование (ЗПУО). Екипът за подкрепа за личностно развитие на детето или ученика освен посочените функции в чл. 189, т. 1 - 4 от ЗПУО изпълнява и следните функции, според Наредбата за приобщаващо образование (НПО): 1. осигурява необходимия инструментариум за извършване на оценката на индивидуалните потребности на детето или ученика и определя правила за работата си; 2. проучва документите и информацията за детето или ученика, включително от изследвания и консултации при наличие на такива, и извършва наблюдение на детето или ученика в естествената му среда във връзка с провеждането на оценката; 3. обсъжда проведената оценка и наблюденията на всеки член от екипа и формулира общо решение за предоставяне на допълнителна подкрепа в протокол от заседанието; 4. информира директора на детската градина или училището за взетото решение за предоставяне на допълнителна подкрепа; 5. определя вида и формата на обучение на детето или ученика въз основа на оценката на индивидуалните му потребности; 6. до един месец от извършването на оценката на индивидуалните потребности при необходимост разработва индивидуални учебни планове и индивидуални учебни програми по един или повече учебни предмети за ученици със специални образователни потребности и за ученици с изявени дарби, съответно по чл. 95, ал. 1, т. 1 и 2 ЗПУО за учебната година; 7. до един месец от извършването на оценката на индивидуалните потребности разработва индивидуални учебни планове и индивидуални учебни програми за ученици със специални образователни потребности и множество увреждания; в случай че учениците се обучават в центрове за специална образователна подкрепа, индивидуалните учебни планове и програми се разработват в сътрудничество с координиращите екипи в централните за специална образователна подкрепа; при изготвянето на индивидуални учебни планове и програми на ученици със сензорни и множество увреждания може да участват и специалисти от специалните училища за обучение и подкрепа на ученици със сензорни увреждания; 8. проследява напредъка в развитието на детето или ученика на всеки три месеца от учебното време през учебната година и при необходимост внася промени в плана за подкрепа и в индивидуалните учебни програми след информирано писмено съгласие на родителя, представителя на детето или лицето, което полага грижи за детето; 9. работи с децата и учениците, с учителите, с родителите, с представителите на децата или с лицата, които полагат грижи за децата, за изпълнение на дейностите в плана за подкрепа; 10. извършва консултативна дейност с децата и учениците, с учителите, с родителите, с представителите на децата или с лицата, които полагат грижи за децата, свързана с изпълнението на индивидуалните учебни програми; 11. извършва консултативна дейност с всички деца или ученици в групата в детската градина/в паралелката в училището, с учителите и с родителите, представителите на децата или с лицата, които полагат грижи за децата, за приемане и приобщаване на децата и учениците със специални образователни потребности в общността на детската градина или на училището; 12. провежда екипни срещи заедно с учителите и с другите педагогически специалисти в детската градина и училището, свързани с изпълнението на плановете за подкрепа; 13. координира взаимодействието със социалния работник, водещ на случай от съответния отдел за закрила на детето - за деца и ученици в риск; 14. координира взаимодействието със съответните специалисти от лечебни заведения - за деца и ученици с хронични заболявания; 15. изготвя доклади до директора на детската градина или училището, съответно в 7-дневен срок след края на първия учебен срок и в 10-дневен срок след края на

втория учебен срок на учебната година, съдържащ оценка на развитието на детето или ученика, на постигнатите цели и резултатите от обучението, на използваните специални педагогически средства и методи на работа, на изпълнението на плана за подкрепа на детето или ученика (чл. 133, НПО, 2016).

Във връзка с организирането и координирането на процеса на осигуряване на общата и допълнителната подкрепа за личностно развитие на децата и учениците в Наредбата за приобщаващо образование е записано, че със заповед на директора на детската градина или на училището в началото на всяка учебна година се определя координиращ екип в детската градина или в училището (чл. 7, ал.1, НПО, 2016). В този екип може да бъде включен и **учител или друг педагогически специалист** с компетентност и/или опит в областта на приобщаващото образование (чл.7, ал.2, НПО, 2016). Координиращият екип (респ. учителят, ако е включен в него) осъществява следните функции: 1. обсъжда наблюденията и анализите на учителите в групата в детската градина/класните ръководители и на учителите, които преподават на ученика, във връзка с обучението, развитието и участието на детето или ученика в дейността на групата/класа; разглежда документите на децата и учениците, включително от изследвания и консултации - при наличие на такива, и въз основа на събраната и анализираната информация разпознава потребностите от предоставянето на обща подкрепа за личностно развитие на дете или ученик или от извършване на оценка на индивидуалните потребности за предоставяне на допълнителна подкрепа за личностно развитие на дете или ученик; обсъждане и анализиране на информация за детето или за ученика с цел разпознаване на потребности от подкрепа може да се извърши и по инициатива и предоставяне на такава информация от родителя, от представителя на детето или от лицето, което полага грижи за детето; 2. предлага на директора да утвърди съставите на екипите за подкрепа за личностно развитие на децата и учениците - в случай на потребност от предоставяне на допълнителна подкрепа за личностно развитие; 3. координира извършването на оценките на индивидуалните потребности на децата и учениците със специални образователни потребности, в риск, с изяви дарби и с хронични заболявания от екипите за подкрепа за личностно развитие; 4. координира предоставянето на общата и допълнителната подкрепа за личностно развитие на децата и учениците от педагогическите специалисти в детската градина или в училището; 5. преценява съвместно с учителите, с класните ръководители, с психолога или с педагогическия съветник необходимостта от осигуряването на педагогически специалисти - ресурсни учители, рехабилитатори на слуха и говора и други, и предлага на директора да ги осигури в зависимост от индивидуалните потребности на детето или на ученика от регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование, от Държавния логопедичен център, от център за подкрепа за личностно развитие или от специално училище за обучение и подкрепа на ученици със сензорни увреждания; 6. осъществява връзката и координира осигуряването на подкрепата за личностно развитие на децата и учениците с органите на местното самоуправление, включително по отношение на възлагането на дейности за подкрепа за личностно развитие по чл. 49, ал. 1, т. 2, 3, 4, 5 и 6 ЗПУО (Чл. 49. (1) Центровете за подкрепа за личностно развитие според дейността си са за: 1. развитие на интересите, способностите, компетентностите и изявата в областта на науките, технологиите, изкуствата и спорта; 2. кариерно ориентиране и консултиране; 3. превантивна с деца и ученици; 4. ресурсно подпомагане на деца и ученици със специални образователни потребности; диагностична, рехабилитационна, корекционна и ресоциализираща работа; 5. педагогическа и психологическа подкрепа; 6. прилагане на програми за подкрепа и обучение за семействата на децата и учениците с увреждания.); 7. координира работата на екипите за подкрепа за личностно развитие на децата и учениците с родителите, представителите на децата или с лицата, които полагат грижи за децата; 8. координира работата и взаимодействието на всички екипи за подкрепа за личностно развитие на децата и учениците в детската градина или в училището; 9. организира съхраняването на документите по чл. 69, ал. 3 и 4 на децата и учениците, за които са формирани и работят екипи за подкрепа за личностно развитие ((3) За извършването на оценката родителят, представителят на детето или лицето, което полага грижи за детето, представя следните документи: 1. заявление до директора; 2. статуси от проведени предварителни изследвания и консултации – психологични, логопедични, медицински – при наличие на такива, в зависимост от потребностите на детето или ученика; 3. всички документи, съдържащи информация за

здравословното състояние и социалното положение на детето, документи, издадени от съда, както и други документи, които имат отношение към обучението и образованието на детето или ученика, включително документи от детската градина при наличие на такива, необходими за извършване на оценката по чл. 68, ал. 2; 4. протокол от специализирана по профила на заболяването лекарска консултативна комисия и/или решение на териториална експертна лекарска комисия (ТЕЛК), и/или на Националната експертна лекарска комисия (НЕЛК) с приложена лична амбулаторна карта, съдържаща информация за проведени изследвания, консултации, епикризи и други, които удостоверяват заболяването – при деца и ученици с хронични заболявания. (4) При извършването на оценката се вземат предвид и: 1. резултатите от ранното оценяване на развитието на детето и на риска от обучителни затруднения; 2. документите от личното образователно дело на детето или ученика и материали от портфолиото на детето; 3. други документи, при необходимост, по преценка на екипа по чл. 68, ал. 2.); 10. осъществява връзката и координира работата с координиращите екипи в детските градини и училищата, както и с останалите институции в системата на предучилищното и училищното образование и с други институции и организации, работещи с деца, по отношение на предоставянето на обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие на децата и учениците; 11. осъществява връзката и координира с регионалния екип за подкрепа за предоставянето на методическа подкрепа за работа с деца и ученици със специални образователни потребности от екипи на детски градини и училища, от центрове за подкрепа за личностно развитие, от юридически лица с нестопанска цел, осъществяващи дейност в обществена полза в областта на приобщаващото образование, както и от висши училища, в зависимост от конкретните потребности на детската градина или училището; 12. осъществява връзката и координира със съответния регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование и с Държавния логопедичен център организирането и провеждането на различни дейности, свързани с квалификация на педагогическите специалисти в детската градина или училището; 13. организира и координира дейности и събития в детската градина или училището за децата и учениците, за училищната и за родителската общност, насочени към промяна на нагласите и приемане на различието, както и към изява на дарбите на децата и учениците; 14. организира и координира дейностите във връзка с провеждането на събеседването и насочването в определена подготвителна група на задължителното предучилищно образование или в определен клас на малолетни и непълнолетни чужденци, търсещи или получили международна закрила, при приемането им за обучение в детска градина или училище; 15. изготвя и представя на педагогическия съвет след приключване на втория учебен срок на съответната учебна година обобщен доклад за състоянието на процеса на приобщаващото образование в детската градина или училището; докладът се представя и на началника на съответното регионално управление на образованието, който след обобщаване на информацията за областта я предоставя на органите на местното самоуправление за целите на анализа на потребностите от подкрепа в общината, както и на областния управител (чл. 7, ал. 2, НПО, 2016).

Според чл. 15 на същата наредба общата подкрепа за личностно развитие в училището, която е насочена към всички деца в подготвителна група за задължително предучилищно образование и към всички ученици в класа, следва да гарантира участието и изявата им в образователния процес и в дейността на училището. За да се реализира успешно тази подкрепа е необходима от една страна екипна работа между учителите и другите педагогически специалисти, а от друга изпълнение на определени специфични задължения. Екипната работа включва: 1. обсъждане на дейностите за обща подкрепа, в които се включват децата и учениците - обмен на информация и на добри педагогически практики с цел подкрепа на всички учители за подобряване на работата им с децата в групата или с учениците в класа; 2. провеждане на регулярни срещи, когато са за целите на превенцията, между малка група учители и други педагогически специалисти в детската градина, съответно между класния ръководител, учители и други педагогически специалисти в училището, за: а) преглед и обсъждане на информацията по чл. 22, ал. 2 за обучението и развитието на дете или ученик (ал. 2 - 1. сведения от педагогически специалисти за силните страни на децата и учениците, които срещат затруднения в обучението, и на индивидуалните им нагласи по отношение на ученето и участието в образователния процес и в дейността на институцията; 2. сведения от

педагогически специалисти или от социален работник в детската градина или в училището - за наличие на възможни рискови фактори в средата на тези деца или ученици; 3. данните от информацията, която придружава тези деца и ученици от детската градина, включително за предоставяни дейности по обща подкрепа за личностно развитие в детската градина; 4. данните от установяването на готовността на тези деца за училище от логопедично изследване, портфолио и др.); б) набелязване на конкретни мерки за обща подкрепа само за отделни деца и ученици - в случаите по чл. 23, ал. 1. – когато се установят затруднения в обучението на детето или ученика и/или има рискови фактори в средата, които може да повлияят на обучението му, но които все още не изискват предоставяне на допълнителна подкрепа за личностно развитие и когато се установи, че дете или ученик напредва значително по-бързо в обучението и развитието си от децата или учениците на неговата възраст. (2) На родителя, представителя на детето или на лицето, което полага грижи за детето, се предоставя информация за работата с детето или ученика и при необходимост се кани на срещите по ал. 1, т. 2. (чл.16, НПО, 2016). Независимо че законодателят не дефинира посочените дейности като задължения по своята същност, те са такива.

Член 68 от НПО гласи, че: (1) допълнителна подкрепа за личностно развитие на децата и учениците се предоставя въз основа на извършена оценка на индивидуалните им потребности. (2) Оценката по ал. 1 се извършва от екип за подкрепа за личностно развитие на детето или ученика. В контекста на това като допълнителни специфични задължения на учителите/класните ръководители може да се посочи и това, което е записано в чл. 71, а именно: (1) Оценката на индивидуалните потребности на деца и ученици, за които има индикации, че са със специални образователни потребности, се извършва от психолог, логопед, ресурсен учител, а при деца и ученици с увреден слух или с нарушено зрение - и от рехабилитатор на слуха и говора или от учител на деца и ученици с нарушено зрение, съвместно с учителите в групата в детската градина/класния ръководител и с учителите, които преподават на ученика в училището.

Оценяват се познавателното развитие, комуникативните умения, социалните умения, физическото развитие, адаптивното поведение, психичните реакции, семейното функциониране. (2) Оценката на индивидуалните потребности на деца и ученици в риск се извършва от психолог и/или от социален работник в детската градина или в училището съвместно с учителите в групата в детската градина/класния ръководител и с учителите, които преподават на ученика в училището. Оценяват се рисковите и защитните фактори в ситуацията на детето или ученика и неговата среда. (3) Оценката на индивидуалните потребности на деца и ученици с изяви дарби се извършва от учителите в групата в детската градина/класния ръководител и от учителите, които преподават на ученика в училището, съвместно с психолога или педагогическия съветник. Оценяват се конкретните области на изяви дарби и способности. (4) Оценката на индивидуалните потребности на деца и ученици с хронични заболявания се извършва от психолога съвместно с учителите в групата в детската градина/класния ръководител и с учителите, които преподават на ученика в училището, с медицинския специалист в здравния кабинет в детската градина или училището в сътрудничество с личния лекар на детето или ученика. Оценява се здравословното състояние на детето или ученика и влиянието му върху обучението (НПО, 2016).

Учителската професия се характеризира с високи социални, педагогически и професионални изисквания (Becker, 2006: 82). Съвременният български учител е „удавен” в задължения. Ежедневно той се сблъсква с широк спектър от задачи. Ролите и взаимоотношенията, в които влиза, са много по-комплексни от представата на обществото за тях. Новата нормативна уредба вместо да облекчи дейността му, като намали отговорностите, тя го натоварва с все повече и повече задължения, някои от които са свързани с пряката му дейност – обучението и възпитанието на децата и учениците, а други се отнасят до извънкласната и извънучилищната дейност. Това предполага по-висока физическа и интелектуална натовареност, а като следствие – по-високо психическо и емоционално напрежение, свързано с високата емоционална включеност в дейността, времевата рамка и организационните моменти на педагогическата дейност, и отговорността пред администрацията, родителите и обществото. Много учители основателно се оплакват от непрекъснато нарастване на задълженията им при същевременно влошаване на условията за

работа, поведенчески проблеми на учениците и отслабващата подкрепа от страна на родителите. Все по-често се срещат „объркани, уморени, тревожни, невярващи в нещо добро и демотивирани учители.” Техните „погледи” отразяват различни емоционални състояния – „от несигурност, неувереност, през апатия и липса на заинтересованост, любопитство, до напрегнатост, нервност, ескалираща до агресивност” (Захариева, 2012:34). Когато силно мотивирани учители не издържат на напрежението вследствие на прекомерни отговорности и първоначалното въодушевление от тяхната дейност се превърне в разочарование и недоволство, това се отразява негативно на процеса на обучение и възпитание. Високото качество на преподаване и учене може да се гарантира в дългосрочен план само с психично здрави учители, т.е. учители, които са удовлетворени, ангажирани, устойчиви спрямо специфичните професионални натоварвания.

Правата на учителите са свързани с легитимната свобода на визираната общност с цел оптимизиране на процеса на обучение и възпитание и отношенията, свързани с него.

Основните права на съвременния учител заложили в ЗУПО са:

1. зачитане правата и достойнството им;
2. възможността сами да определят методите и средствата за провеждане на образователния процес съобразно принципите и целите, определени в този закон;
3. формирането на политиките за развитие на детската градина, училището или центъра за подкрепа за личностно развитие;
4. професионална подкрепа в процеса на изпълнение на служебните си задължения;
5. повишаване на квалификацията им;
6. поощряването и награждаването им (ЗУПО, чл.219, ал (1)).

Като позитив може да се изтъкне, че за първи път законодателят предписва и някои **допълнителни права** на учителите. Според чл.219, ал. (4) при изпълнение на служебните си задължения педагогическите специалисти, (...) без норма преподавателска работа (...) **имат право** на представително облекло за всяка календарна година при условия и по ред, определени с наредба, издадена от министъра на образованието и науката съгласувано с министъра на финансите. Средствата за представителното облекло се осигуряват от бюджета на съответната институция. (ЗУПО, чл. 219, ал. (4)). Ал. (5) гласи, че педагогическите специалисти, които работят в малко населено място извън местоживеенето си, **имат право** на възстановяване на извършените от тях разходи за транспорт от местоживеенето им до местоработата и обратно или за наем по месторабота при условия и по ред, определени в наредба, издадена от министъра на образованието и науката съгласувано с министъра на финансите (ЗУПО, чл. 219, ал. (5)).

При прекратяване на трудовото правоотношение с педагогически специалисти, които през последните 10 години от трудовия си стаж са заемали длъжност на педагогически специалист в държавна или общинска институция на бюджетна издръжка от системата на предучилищното и училищното образование, се изплаща по-голям размер на обезщетението по чл. 222, ал. 3 от Кодекса на труда – в размер на 10 брутни работни заплати (ЗУПО, чл. 219, ал. (6)).

За сравнение – в отменения вече Правилник за прилагане на ЗНП правата на учителя са свързани основно с възможността за избор на методите и средствата на обучение, като се акцентира на интерактивните методи и новите информационни технологии (чл.127, ал.1, т.1) съобразно училищната материално-техническа база (т.6) и повишаването на квалификацията и образованието му (т. 3, 4). Той има право да участва при избора на учебници по съответния учебен предмет (т.2), както и да изказва мнения и да дава предложения, свързани с развитието на училището (т.5) (ППЗНП).

Както в стария Правилник за прилагане на ЗНП, така и в Новия закон, правото на учителя да повишава квалификацията и образованието си по своята същност е задължение. Ако учителят иска да е добър професионалист трябва непрекъснато да повишава квалификацията си, за да е запознат с най-новите постижения в областта на образованието. Ако иска да е атрактивен за съвременните ученици следва да избира и прилага най-подходящите методи, средства и технологии. В съдържателен план възможността за избор на методи, средства и технологии също не може да бъде определена като право, тъй като това е част от всекидневна работа на учителя и в този контекст това е по-скоро е задължение, отколкото право.

Пренебрегването на правата е традиционно за българското образование. В статията „Нормативна уредба на дисциплината в новобългарското училище през Възраждането” В. Атанасова пише: „Прави впечатление, че се акцентира върху задълженията на свързаните с училището лица, и в много по-малка степен са засегнати техните права” (Атанасова, 2009:19-20). Актуалното българско образователно законодателство не прави изключение по отношение на тази тенденция, тя се запазва устойчива във времето. Въпреки че законодателят ясно е разграничил правата от задълженията, задълженията на съвременния учител са много повече, отколкото правата му, а при по-внимателен прочит се открива, че някои от правата са всъщност задължения. Ограничавайки до минимум правата на учителя, законодателят всъщност ограничава до минимум неговата свобода. По този начин учителят се държи в подчинение, а в пряката си работа се сблъсква с множество институционални ограничения и бюрократични пречки. Правата на човека, респ. на учителя, са такива, каквато е държавата. Една „лоша” държава предопределя лоша съдба и на правата на човека/учителя. Тя или няма да ги признава, или няма да съдейства за тяхното осъществяване. Независимо че са фундаментални, правата на човека не са абсолютни. Те могат да бъдат игнорирани и често са игнорирани поради подмяна на ценностите.

„Бюрократичната матрица” от отговорности, в която са поставени учителите, ограничава добрите намерения и креативността им, все по-малко остават „белите лястовици” в учителската професия, които си позволяват смело и решително да се противопоставят на статуквото; това не вещае нищо добро за българското образование – никой няма право принудително да поставя българския учител в това подчинено състояние, защото един учител с пречупени криле никога няма да научи децата да полетят към познанието, към живота, а нали точно това е неговата основна функция; „подчиненият” не познава свободата и не може да даде и да научи на свобода, защото самият той е в окови. Основателно Я. Корчак пише: „Ние не можем да променим нашия живот на възрастни, защото сме възпитани в робство, не можем да дадем свобода на детето, докато сами сме в окови“ (Корчак, 1984: 126).

От направения преглед на ЗПУО, Наредба №12 и НПО по отношение на правата и задълженията на учителите могат да се направят следните **изводи**:

- съществува голям дисбаланс между правата и задълженията на учителите, в полза на задълженията (учител – професия със задължения, без права); запазва се една устойчива за българското образование тенденция задълженията да са много повече в количествено отношение от правата, независимо че в новия ЗПУО в сравнение със стария Правилник за приложение на ЗНП основните права на учителите са разширени и с допълнителни права;

- правата и задълженията на съвременния учител формално са диференцирани от законодателя, но съдържателно някои от правата по своята същност са задължения;

- законодателят предявява към учителя множество нови задължения и отговорности, свързани с подкрепата на личностното развитие на децата и учениците;

- правата на съвременния учител са ограничени не само количествено, а и съдържателно.

Никое законодателство не е свършено. Учителската професия мени обхвата, формите си на реализация, функционалната си насоченост и част от своето съдържание. Динамични и променливи са и изискванията към учителите и техните преки професионални задачи. И в бъдеще, в зависимост от новите реалности, възгледите за правата и задълженията на учителите непрекъснато ще се променят и коригират.

През последните два века и осем години българското общество се развива динамично в условията на новите технологии и процесите на световна глобализация. Промените в обществения живот настъпват все по-ускорено и стават все по-многообразни и интензивни. Днес очакванията към образованието са големи и те могат да се разглеждат в контекста на изграждане на един мирен и демократичен свят, в който човешките права се зачитат. Бързо променящото се общество, динамичните глобални и локални промени поставят пред образованието нови предизвикателства, рискове и отговорни задачи, които трябва да се решат както в национален план, така и на ниво училище. Сред неписаните клаузи на т.нар. обществен договор присъства и тая – обучението и възпитанието на децата да е поверено на хора, които са „учили за това”, които имат сили да поемат върху себе си тази отговорност и имат призвание да го направят. Задължение на останалите възрастни е да им съдействат, да пазят авторитета им

пред техните възпитаници, да бъдат единни с тях в изискванията си. Никой не може да получи знания, ценности, идеали от хора, на които не вярва.

References:

1. Atanasova, V. (2009): Normative regulation of the discipline in the new Bulgarian school during the Renaissance. Pedagogy journal, Sofia, № 3-4, p. 126 - 144.
2. Bulgarian Interpretive Dictionary (1976), Sofia: Publisher: Science and Art.
3. Law on pre-school and school education <<http://www.mon.bg>>.
4. Zaharieva, R. Stress in the work of the teacher as lack of professional and social support. On the example of qualification programs conducted with teachers at different levels of the education system. In: sat. "Stress in Teacher Profession". Varna, 2012.
5. Korchak, Ya. (1987). Right to the child of respect. How to Love the Child. Sofia.
6. Ordinance on Inclusive Education, Prom. - State Gazette, no. 89 from 11.11.2016 <<http://www.mon.bg>>.
7. Ordinance No. 12 of 01.09.2016 on the Status and Professional Development of Teachers, Directors and Other Pedagogical Specialists, Prom. - State Gazette, no. 75 of 27.09.2016, in force from 27.09.2016 г. <<http://www.mon.bg>>.
8. Regulation for the Implementation of the Law on National Education <<http://www.minedu.government.bg/>>.
9. Becker, P. (2006): Die Bedeutung von Persönlichkeitseigenschaften und chronischem Stress aufgrund eines Mangels an Bedürfnisbefriedigung für gesundheitliche Beeinträchtigungen von Lehrern. In: Psychologie in Erziehung und Unterricht, 53, H. 2, S. 81–96.
10. <http://www.eurydice.org>

*Наталия И. Витанова
професор, доктор
ШУ „Епископ Константин Преславски”
Катедра „Педагогика и управление на образованието”
град Шумен 9700
ул. „Университетска” 115
e-mail: n.vitanova@shu.bg*